

ство, в якому захисту порушених немайнових інтересів відводиться значна увага.

Стародавні вітчизняні джерела права не містили норм, які б передбачали компенсацію моральної шкоди, але вони стали необхідною передумовою його сучасного існування. Як вважаємо, сучасне законодавство сприйняло історично вироблену форму приватного штрафу як покарання, вклавши в неї зовсім інший зміст. На сьогоднішній день інститут компенсації моральної (немайнової) шкоди є правовим інститутом, що покликаний цивільно-правовими засобами компенсувати потерпілому понесеним моральні втрати та по можливості відновити його попередній стан.

Але, на наш погляд, законодавче регулювання цього інституту є досить недосконалим. Як вважаємо, норми про компенсацію моральної (немайнової) шкоди містять в собі нерозкриті потенційні можливості, які треба осмислити. В їх вивченні абагається напрям розвитку законодавства та перспектива наукових досліджень.

Список літератури:

1. Петражицкий Л.И. Возмещение нематериального вреда с точки зрения социальной политики // Право. 1906. №11.
2. Сергеевич В. Лекции и исследования по древней истории русского права. Третье издание, дополненное. С.-Пб., 1903.
3. Гуссаковский П.Н. Вознаграждение за вред // Журнал министерства юстиции. 1912. №8. – С.31-32, 34.
4. Белицкий С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. М., 1996.
5. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М., 1998.
6. Вестник советской юстиции. 1923. №5.

І.В. Жилінкова, канд. юрид. навч.

ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Соціально-економічні зміни останніх років, що відбуваються в Україні, викликали необхідність перегляду основних теоретичних концепцій правового регулювання майнових відносин подружжя, розробки нових норм цивільного і сімейного законодавства. Ці норми отримали своє закріплення в проєкті Цивільного кодексу України, який включає чимало новел, що забезпечують адекватне регулювання відносин подружжя в нових економічних умовах. Питання правового регулювання умов, порядку і наслідків поділу майна подружжя також доповнилися низкою нових норм, покликаних забезпечити права подружжя в майновій сфері.

Чинне сімейне законодавство України передбачає можливість як добровільного, так і судового поділу майна подружжя. При цьому право подружжя на здійснення такого поділу в добровільному порядку звичайно визначається внаслідок тлумачення ч.1 ст.29 КпШС України, де сказано, що судовий порядок застосовується у випадках, «якщо між подружжям не досягнуто угоди про спосіб поділу спільного майна...». Проєкт нового ЦК України (п.1 ст.1307 ЦК) заповнює цю прогалину і містить норму, що безпосередньо закріплює право кожного з подружжя на поділ всього або частини майна, що є загальною спільною власністю подружжя. Дана новела представляється досить вдалою, оскільки право подружжя самостійно визначати правовий режим їх спільного майна, в тому числі і шляхом його поділу, є одним з основних прав подружжя у майновій сфері.

У свою чергу судовий поділ майна подружжя здійснюється у випадках: а) якщо між подружжям виникає суперечка і вони не можуть дійти згоди про необхідність такого поділу або його умов; б) якщо питання про примусовий поділ подружнього майна ставлять інші особи (кредитори одного або обох з подружжя); в) у разі смерті одного з подружжя і виникнення між тим із подружжя, хто пережив іншого, та іншими спадкоємцями суперечки про майно.

Особливістю спільної сумісної власності подружжя є те, що вона не має часток. Доки подружжя проживає однією сім'єю і веде спільне господарство, їх майно являє собою єдиний нероздільний комплекс речей, грошей, цінних паперів, майнових прав і обов'язків. Частки визначаються лише у разі поділу майна подружжя і, отже, припинення їх спільної сумісної власності. У зв'язку з цим теоретичного і практичного значення набуває питання про те, в чому саме в процесі поділу спільного майна визначаються ті частки, що належать кожному з подружжя – в праві власності на майно, в самому майні або в його вартості? Тут простежуються два основних моменти. У процесі поділу сумісного майна подружжя суд насамперед визначає частки подружжя в праві власності на майно, що належить їм. При цьому він виходить із загального принципу рівності часток подружжя, з урахуванням можливого відступу від нього у випадках, передбачених законом (необхідність врахування інтересів неповнолітніх дітей чи інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу). В літературі визначалося, що, визначивши частки подружжя в праві власності на майно, суд у відповідності з цими частками здійснює поділ самого майна в його вартісному вираженні і попредметно [1, с.76]. Таким чином, яких-небудь часток в самому майні, що ділиться, суд не визначає. Він лише перераховує кожному з подружжя таку кількість речей і такої загальної вартості, що відповідають їх частці в праві власності на майно в цілому.

При цьому виникає питання про визначення юридичних наслідків поділу майна подружжя і його основні цілі. Загальна ідея поділу подружнього майна полягає в повному припиненні режиму спільності і виникненні на його основі режиму роздільності майна подружжя [2, с.94]. Це означає, що після поділу учасники подружжя не повинні залишатися співвласниками майна в якому б то не було вигляді. Якщо суд не може поділити майно подружжя (наприклад, внаслідок його неподільності), він зберігає режим спільної власності подружжя відносно цього майна і постановляє рішення (якщо про це є заява сторін) про порядок користування ним. У законодавстві не сказано про можливість визначення часток подружжя в праві власності на таке майно, тобто про зміну режиму спільної сумісної власності подружжя на режим спільної часткової власності. Проте, в юридичній практиці, зокрема, при розподілі житлових будинків, такі факти є непоодинокими. Знаходить така практика своє теоретичне підтвердження і в науці. Наприклад, В. Данилін прямо пише, що «розірвання шлюбу означає і ліквідацію режиму спільної сумісної власності подружжя із встановленням, при визначених умовах, права спільної часткової власності між ними, наприклад, на спільно придбане домоволодіння» [3, с.19].

Бачево, визначення часток у спільному майні учасників подружжя не припиняє їх спільної власності відносно нього. Будучи співвласниками,

учасники подружжя повинні координувати свої дії по володінню, користуванню і розпорядженню майном. Таким чином, вони продовжують бути пов'язані між собою майновою спільністю, хоч і дещо іншого характеру. Отже, говорити про розподіл майна подружжя в даному випадку не доводиться. Не випадково такий спосіб поділу не названий в законі (ст.29 КпШС України). Однак на практиці факт переведення спільної сумісної власності подружжя в спільну часткову власність відіграє позитивну роль. Наприклад, в літературі зазначалося, що, хоч розподіл квартири не вирішує багатьох проблем, оскільки не ізолює власників один від одного, придбавши у власність окрему кімнату (кімнати), кожен з власників може розпорядитися нею (ними) на свій розсуд. Поки не будуть створені економічні умови, що дозволяють кожній людині або сім'ї придбати або найняти окрему квартиру, фізичні особи повинні мати право на поділ квартири і отримання у власність окремих кімнат. При цьому підсобні приміщення повинні належати власникам квартир на правах спільної часткової власності і залишені в спільному користуванні цих осіб [4, с.18-19].

Це приводить до наступних висновків. Незважаючи на те, що діюче законодавство не передбачає спеціальних норм відносно можливості заміни режиму спільної сумісної власності подружжя на режим спільної часткової власності, в принципі, визнати таку практику хибною не можна, оскільки в ряді випадків визначення часток в спільному майні подружжя (при неможливості реального поділу майна) забезпечує їх інтереси. Інша справа, що така практика повинна бути теоретично обґрунтована і при необхідності закріплена в законодавстві. Хоча все ж визначення часток у спільному подружньому майні не можна визнати способом його поділу, представляється необхідним інше розв'язання проблеми. У сімейному законодавстві може бути сформульована спеціальна узагальнююча норма – «Припинення спільної сумісної власності подружжя», яка б включала, поперше, традиційні положення про поділ майна подружжя і, по-друге, окрему норму – «Визначення часток в спільному майні подружжя».

Чинне сімейне законодавство України передбачає можливість відступу від принципу рівності часток подружжя і збільшення частки одного з них у спільному майні. Так, ч.1 ст.28 КпШС України вказує, що в окремих випадках суд може відступити від принципу рівності часток подружжя, враховуючи інтереси неповнолітніх дітей або заслуговуючі на увагу інтереси одного з подружжя. Сам по собі факт проживання дитини з одним з подружжя після розірвання шлюбу не є підставою для визнання за ним права на отримання більшої частки в спільному майні. Законодавство виходить з того, що інтереси дитини забезпечуються виплатою аліментів на його утримання. Що ж до майна подружжя, то відповідно до ч.1 ст.77 КпШС України, за життя батьків діти не мають права на їх майно. Якщо ж суд збільшує частку одного з подружжя у зв'язку з тим, що з ним залишаються проживати неповнолітні діти, отримане понад частку майно належить на праві власності цьому з подружжя, а не дітям, які з ним проживають.

Але це правило не повинне розповсюджуватися на так звані дитячі речі. У судовій практиці склалося правило, відповідно до якого майно, безпосередньо призначене для обслуговування потреб дітей (іграшки,

одяг, взуття, дитяче обладнання тощо), не підлягає поділу. Вважається, що це майно належить на правах власності самим неповнолітнім, оскільки було придбано батьками спеціально для дітей. Така практика представляється цілком обгрунтованою і знаходить повну підтримку серед фахівців [5, с.32, о, с.64; 7, с.46]. Однак правило про неподільність дитячих речей в процесі поділу майна подружжя повинне бути закріплене безпосередньо в сімейному законодавстві¹.

2. Важливо визначити, що проект нового ЦК України істотно розширив підстави відступу від принципу рівності часток подружжя в спільному майні. Крім традиційної основи, пов'язаної з необхідністю врахування інтересів неповнолітніх дітей, проект включає також випадки, коли: а) один з подружжя зловживає алкогольними або наркотичними засобами; б) ухиляється від участі в придбанні або утриманні майна; в) існують інші, заслуговуючі на увагу, інтереси подружжя (п.2 ст.1307 проекту ЦК України).

Таким чином, проект нового ЦК України насамперед містить підстави для зменшення частки одного з подружжя в спільному майні у зв'язку з його несумлінною поведінкою. Тут знайшли своє відображення результати багаторічної судової практики, яка визнає як підстави для зменшення частки одного з подружжя такі обставини, як витрачання коштів на шкоду інтересам сім'ї, здійснення операцій по розпорядженню спільним майном всупереч волі іншого з подружжя, приховування майна від поділу, зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, необгрунтоване ухилення від роботи і т.ін.. Всі ці обставини створюють значні труднощі для іншого з подружжя в підтримці сімейного добробуту.

На відміну від підстав для зменшення частки одного з подружжя в спільному майні, умови, за яких частка одного з подружжя може бути збільшена, в проекті закону прямо не названі. У ньому лише міститься загальне положення про те, що така частка може бути збільшена, якщо цього вимагають заслуговуючі на увагу інтереси одного з подружжя. Такий підхід, вочевидь, є виправданим, оскільки передбачити в законі всі обставини такого роду не вбачається можливим. У кожному конкретному випадку, приймаючи рішення про зміну часток подружжя в спільному майні, суд повинен виходити з конкретних обставин справи.

Погоджуючись з даною нормою по суті, все ж хочеться відзначити, що п.2 ст. 1307 проекту ЦК України був би побудований більш логічно, якби в ньому чітко розмежовувалися підстави для збільшення і зменшення часток подружжя в спільному майні. У першому випадку мова могла б іти про обставини об'єктивного характеру (наприклад, хвороба дитини, що залишається проживати з одним з батьків, або одного з подружжя), а у другому – про неправомірні дії одного з подружжя, які служать підставою для зменшення його частки в спільному майні подружжя (зловживання

¹ Нове сімейне законодавство Російської Федерації включає подібну норму. Згідно з п.5 ст. 38 Сімейного кодексу РФ речі, придбані виключно для задоволення потреб неповнолітніх дітей (одяг, взуття, шкільні та спортивні приладдя, музичні інструменти, дитяча бібліотека і т.ін.), поділу не підлягають і передаються без компенсації тому з подружжя, з яким проживають діти

алкогольними або наркотичними засобами, а також ухилення від придбання або утримання майна).

Відповідно до ч.1 ст.29 КпЦС України, існують такі способи поділу подружнього майна: а) поділ майна в натурі, якщо це можливо без шкоди для його господарського призначення; б) поділ речей між подружжям з урахуванням їх вартості і частки кожного з подружжя в спільному майні; в) присудження майна в натурі одному з подружжя, з покладанням на нього обов'язку компенсувати іншому з подружжя його частку грошима. У практиці суди застосовують, як правило, не один спосіб поділу майна, а їх комбінацію: відносно одних видів майна допускається їх фізичний поділ; інші розподіляються між подружжям; треті передаються одному з подружжя, з покладанням на нього обов'язку компенсувати отриману частку грошима.

Однак вказані в законі способи поділу подружнього майна не можуть в повному обсягу вирішити проблеми, які існують у судовій практиці. Найбільш типовою є ситуація, коли між учасниками подружжя виникає суперечка з приводу одного цінного об'єкта спільної власності, наприклад, автомобіля. Жоден з передбачених в законі способів поділу майна в цьому випадку не може бути застосований. Перші два внаслідок того, що об'єктом суперечки є єдиний і неподільний предмет. Що ж до присудження майна одному з подружжя, то в реальному житті нерідко жоден з подружжя неспроможний виплатити іншому належну йому частку грошима. У зв'язку з цим представляється правильним включення в проект нового ЦК спеціальної норми про можливість продажу спірного майна і розподіл між подружжям отриманої суми. Однак необхідно відзначити, що в суворому значенні слова при цьому не можна говорити про поділ майна подружжя, оскільки такий поділ неможливий. Було б точніше включити дану норму у вигляді окремого пункту ст.1308 ЦК України і викласти її в іншій редакції: «При неможливості поділу майна подружжя одним зі способів, вказаних в п.2 ст.1308 ЦК України, суд за згодою сторін може ухвалити рішення про продаж спірного майна і поділ між кожним із подружжя отриманої суми».

Список літератури:

1. Маслов В.Ф., Подопригора З.А., Пушкин А.А. Действующее законодательство о браке и семье / Под ред. проф. А.А. Пушкина. Х., 1972.
2. Советское семейное право / Под общей ред. проф. В.Ф. Маслова, проф. А.А. Пушкина. К., 1982.
3. Данилин В. Отличительные черты общей совместной собственности супругов // Сов. юстиция. 1969. №23.
4. Агафонова Н.Н. Право частной собственности граждан на квартиру. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1994.
5. Маслов В.Ф. Имущественные отношения в семье. Х., 1972.
6. Комментарии к Кодексу о браке и семье Белорусской ССР/ С.Н.Бурена, В.В.Леный, Т.Д. Петрова и др.: Минск, 1990.
7. Пергамент А. Раздел общего имущества супругов // Социалистическая законность. 1978. №1.